

Korijeni bioetičke misli u Makedoniji¹

Dejan Donev

Pravni fakultet, Institut za novinarstvo, medije i komunikacije,
Univerzitet "Sv. Kiril i Metodije", Skopje

Sažetak

Bioetika se može promatrati i koristiti kao jedan od najmoćnijih i najkonstruktivnijih resursa za razrješenje problema univerzalne egzistencije i opstanka, preko njena izučavanja u okvirima edukacijskog sistema i znanstvenih istraživanja, pošto je ona vrlo efektivna osnova za kreiranje i razvijanje novih formi rigidne ljudske svijesti i samosvjesnosti. Ovo znači da je više nego potrebno predstaviti ideju i realnosti bioetike.

U Makedoniji, što nije primjer u mnogim drugim državama Balkana, ne govori se o bioetici kao o razvijenoj disciplini, što je normalna činjenica ili kao za dio naučnih aktivnosti i istraživanja svuda, ili još više ne govori se o bioetici kao o nečemu što je sistemski dio edukacije, uključujući i etičku edukaciju i nauku. I dok svijet radi na pripremama najcrnjeg mogućeg scenarija, saglasno klimatskim promjenama i ostalim faktorima, u isto vrijeme taj isti svijet čini najbolje što može za uključivanje bioetike i bioetičke edukacije kao dio aktivnog dijela priče spašavanja života i življenja.

Ali, što se događa u Makedoniji s idejom i praktikom bioetike? Da li postoji bilo kakav oblik zapisa u terminu povijesti bioetičke svjesnosti.

Ključne riječi: bioetika, etičko obrazovanje, bioetička svjesnost

¹ Idejna skica ovog rada bila je namijenjena za izlaganje na simpoziju *Integrativna bioetika i nova epoha* u okvirima II. Lošinjskih Dana bioetike, a koji su bili održani na Malom Lošinju, Hrvatska, 13–16. maja 2012.

Više je nego evidentno da živimo u vrijeme kada čovječanstvo hoće, ili je još više prisiljeno rješavati probleme svjetskoga razvoja, tj. neudobnost i stradanja koji su rezultat ljudske pohlepnosti, zatim nasilje, teror, uništavanje prirode, nepažljivost prema velikim društvenim, ekonomskim, tehnološkim i političkim konvuzijama, opasnost naoružanja, nuklearnih resursa, nekontroliranih hemijskih produkata, nove bolesti, znanstvenu indiferentnost prema samokontroli, svuda rašireno neprijateljstvo i govor mržnje, uvećani broj konflikata, ljudi, nacija..., kao i mnoge druge negativne razloge. Postali smo svjesni da se ovo mora korigirati ili nas jednostavno neće biti više na ovoj planeti! Radi se o imperativu koji proizlazi iz ljudskog nepažljivog, bahatog ponašanja, a to se može vidjeti u tezi: svuda i u odnosu na svakoga i svašta!

Upravo zbog toga etika danas ponovno doživljava renesansu, tj. nalazimo se u tzv. "etičkoj eri", a koja nije ništa drugo nego potreba za iznalaženje rješenja o velikim problemima i promjenama koji traže veliku dozu ozbiljnosti i odgovornog ponašanja. Pa tako imamo nove ciljeve i zadatke u našem življenju – ljudi moraju posjedovati moralnu (bio)senzitivnost, promijeniti paradigmu razumijevanja i življenja života sama po sebi. Osim ideje da se mora prestati s amoralnim ponašanjem i lošim odlukama, tu je i sve više evidentna prisutnost straha koji proizlazi iz saznanja da život čovjeka zavisi od djelanja samih ljudi, tj. da život mora biti očuvan sam po sebi.

Oдавде, ovaj element skorašnje renesanse etike pretpostavlja realnu osnovu za revoluciju našeg moralnog sistema, inspiraciju za nove etičke vrijednosti i potreba za duboko posvećenu djelatnost od strane etičara, filozofa, teologa, znanstvenika..., tj. probuđena svijest i savjesnost ljudskog roda kako prezervirati samog sebe, ali u isto vrijeme i očuvati i popraviti ono što je dosad bilo uništavano ili uništeno. Pa tako, sad se moramo objediniti u želji još jednom i zauvijek inauguirati etiku, ali ovaj put, posebno bioetiku, kao karakteristiku ove nove, druge po redu renesanse etike. Ljudska duhovna kreacija mora biti stavljena na prvo mjesto zbog toga što su njeno proučavanje i istraživanje postali potrebni i esencijalni za svijet, posebno za mlade ljude. Ovo traže i UN, UNESCO, kao uvjet za kreiranje istinskih pravih ideala modernog čovjeka, posebno jedne održive aksiologije, norme i vrijednosti iz dobre moralne prakse.

U isto vrijeme, čovječanstvo je došlo i do generalnog zaključka da je univerzalna bioetika više nego potrebna u suočavanju i odgovoru na tekuće probleme koji su rezultat našeg indolentnog odnosa prema tim problemima, posebno zloupotrebe rezultata biotehnoške revolucije od osamdesetih godina prošloga stoljeća pa sve do danas! Drugim riječima, bioetika je pravi odgovor na ono što nam se događa, primjerna kontrareakcija istoga. I njena "službena definicija" još više svjedoči o ovome, a prema čemu bioetika predstavlja: "...sistematsko proučavanje moralnih dimenzija – uključujući moralni svetonazor, odluke, ponašanja i djelovanja – unutar životnih nauka i zdravstvene njege, koja pritom služi kao različitost etičkih metodologija u jednoj interdisciplinarnoj sredini"², ili još više, kao što je napisano u Hofeovu *Etičkom leksikonu* "bioetika (...) je shvaćena kao interdisciplinarna znanost bazirana na preživljavanje, koja prvenstveno traži izgradnju mostova između duhovnih i prirodnih znanosti..."³

To je tako jer bioetika može kreirati uvjete o održavanju i poboljšanju forme iz sadašnjosti prema budućnosti i prema onima koji dolaze. Na ovo je mislio i Potter, kada je precizirano bioetiku kao specifični *most prema budućnosti*, ali *budućnosti* koju *sada* živimo, dakle, rigoroznije rečeno: Biti ili ne biti, ovisi o svima nama! Uskoro u budućnosti svaka forma etike bit će ili mora biti ili će završiti u bioetiku kao takva, pošto je vrijednost života, njegova svetost ispred nas. U ovom kontekstu, kao što stoje stvari, možemo li reći da smo spremni preći *taj* most prema budućnosti? Pitanje proizlazi zbog saznanja što je svijet nekada raspravljao, a negdje to još uvijek radi, u odnosu na dilemu da li je bioetika zasnovana ili ona mora biti fundirana u medicinskim poljama (medicina, veterinarska medicina, njega, farmakologija, biološke studije o ljudskom životu i druge forme života) ili generalno treba biti tretirana malo šire (kao moderna praktička etika). To je problem koji ne može biti riješen pošto su i obje pozicije statične i nespremljene za kompromis.

Iste situacije kao prethodna neprihvatljive su pošto sama stvarnost ne može čekati definitivnu saglasnost o tome da li bioetika ima čisto znanstveni status i jasnoću, ili ona ima neki posebni status kao profesionalna ili generalna znanost i prakcija, tj. da li je njena priroda pretežno

² T. Reich, "Introduction", u: W. T. Reich (ed.), *Encyclopedia of Bioethics*, I, str. XXI.

³ Otfried Höffe, „Bioethik“, u: Otfried Höffe (ed.), *Lexikon der Ethik*, Beck, München, 1997, str. 28.

biološka ili etička. Ona je ovdje, na pragu, dok sve veći broj zdravstvenih problema, zagađivanje životne sredine, narkotične ovisnosti, nasilje, konflikti, ljudska nepažnja, kriminalna djelovanja, loše ponašanje..., dolaze u valovima, a sve što oni traže jeste ozbiljnost i hitne ljudske odgovore i djelovanja.

Prethodno znači da bioetika može biti promatrana i upotrijebljena kao jedan od najmoćnijih i konstruktivnijih resursa u rješavanju problema univerzalne egzistencije i preživljavanja, posebno preko njena izučavanja u edukativnom sistemu, pošto je ista mnogo precizna baza podataka koja omogućava kreiranje i razvijanje novih formi rigorozne ljudske svjesnosti i samosvijesti. Ovo znači da je više nego potrebno predstaviti ideju i realnosti bioetike.

I dok svijet radi na pripremama o najgorem mogućem scenariju, saglasno klimatskim promjenama i drugim faktorima, u isto vrijeme taj isti svijet trudi se dati sve od sebe u uključivanju bioetike i njeno izučavanje kao aktivni dio očuvanja života i življenja. Šta se događa u Makedoniji s ovom idejom i praksom bioetike? Naime, kada se govori o razvoju bioetičke svijesti u Makedoniji, potrebno je naglasiti da isti ovu pojavu duguje prije svega razvoju bioetičke svjesnosti i aktivnostima nekoliko etičara i filozofa iz XX st. naovamo. Drugim riječima, moderna bioetika u Makedoniji bila je predstavljena malo ranije, tj. pravu osnovu bioetičke svijesti i razvoju etike u odnosu na bioetiku, dugujemo čovjeku koji niti je bio filozof niti etičar. Isti je, preko svojih aktivnosti u pogledu Ohridskog jezera, uveo kompletno novi pristup u procjeni životne sredine (u odnosu na ovo jezero), tj. predstavio je pravilo da ništa ne može biti istraženo ukoliko se ne uzme u obzir ovisnosti svih dijelova unutar cjelokupnosti i njihova utjecaja jedan na drugi.

Radi se o dr. Siniši Stankoviću, čija djela i rezultati, ne samo da su doprinijeli razvoju bioetičke svijesti u Makedoniji, nego i u svijetu, iako, kao što je već spomenuto u prethodnom pasusu, niti je bio filozof, niti poznatiji po pisanju etičkih instruktivnih tekstova! Naime, on je prvi ekolog u Makedoniji, tačnije na Balkanu, biolog koji je dvadesetih godina prošloga stoljeća formirao Hidrobiološki Zavod, prvu instituciju u Makedoniji s bioetičkim idejama i zadaćama.

Biolog Siniša Stanković, kasnije akademik, jedan od vrhunskih profesora ekologije u svijetu, 1920. godine osnovao je Institut u Ohridu s ciljem poticanja prirodnih kvaliteta u Ohridskom jezeru i istraživanje i poboljšanje egzistencije ohridske pastrmke kao endemski vid. Svijest o

biodiverzifikaciji, i o potrebi njege za očuvanje prirodne cjeline –osnova su bioetičke prakse. Ovaj prvi bioetički fenomen dao je rezultate, ali se nije razvio u svojoj cjelosnoj potrebi i mogućnosti, pa zato danas ovaj stari Institut nije centralno mjesto za bioetičko djelovanje i misli u Makedoniji. Još više, nije se osnovao fakultet ili neka druga znanstvena institucionalna ustanova, iako je on možda imao ili bi imao svjetski ili bar veliki regionalni utjecaj. Generalno, mi nismo podstakli njegove osnovne ideje i potencijale i nismo naglasili ili održali tu apsolutnu potrebu. A to nam se odražava teže od onog što smo očekivali!

Iako može izgledati van konteksta spominjanje jednog biologa u vremenu u kojem se danas obično govori o bioetici, bar kada je riječ o Makedoniji, ovo spominjanje svoje opravdanje nalazi u činjenici da je upravo ovakvo proučavanje i pristup materiji koja se proučava dovelo dotle da se skoro 50 godina od početnih istraživanja S. Stankovića 1922. godine pojave udžbenici⁴ za srednje škole koji su se bavili ekosistemima, ekosredinom i okolišem. Isto tako, imajući u vidu u kojem Stanković počinje svoj znanstveni rad, tadašnju intelektualnu klimu u Makedoniji, kao i činjenicu da se u istom periodu u Skoplju otvara Katedra filozofije kao ekspozitura Beogradskog univerziteta, a čiji je osnivač dr. Dušan Nedeljković koji – istraživanjem i objavljivanjem znanstvenih rezultata S. Stankovića ujedno posredno stvara i klimu i utječe i na predavanja Dušana Nedeljkovića. Tačnije, ukoliko se malo dublje analiziraju njegova *Skopska predavanja*⁵, sasvim je jasno da se iz izbora materijala, tema i tumačenja filozofa, drugim riječima neovisno o konkretnom predavanju, kroz svako od njih, manje ili više, aludira na činjenicu o generalnoj korelaciji sveopće povezanosti svega i svakoga sa svim i svačim, tj. o međusobnoj uvjetovanosti i ovisnosti.

Ovo je pak omogućilo da mnogi od tih studenata kasnije lakše prihvate i nastojanja Vuka Pavlovića na planu uvođenja etike i ukazivanje na potrebu za bioetičkim razmišljanjem, iako se to nigdje *eksplicite* ne može izvesti kao riječ iz njegovih djela kao što su *Zov*⁶ i *Ruševine*⁷, zatim

⁴ Siniša Stanković, *Okvir života*, Kultura, Skopje, 1954. (Reprint-izdanje iz 1977, Naučna knjiga, Beograd), kao i Siniša Stanković, *Ekologija čoveka*, Naučna knjiga, Beograd, 1974.

⁵ Душан Недељковиќ, *Историја на филозофијата*, Македонска книга, Скопје, 1984.

⁶ Pavao Vuk-Pavlović, *Call*, Skopje, MCMLXIV.

⁷ Pavao Vuk-Pavlović, *Ruins: Sonnets from Skopje*. Skopje, MCMLXIV.

*Filozofije i svijetovi*⁸, koja svojim humanizmom i pluralitetom može biti teorijska osnova za bioetičku refleksiju. Konkretnije rečeno, kada se govori o Vuku Pavloviću, u ovom kontekstu treba istaći da, iako se nigdje decidno ne izjašnjava o potrebitosti bioetike, ostaje činjenica da su spomenuti radovi svojim sadržajem, idejom i ciljem upravo poziv na bioetičnost. Naime, “život je najveća vrijednost!”, kaže on, predstavljajući u sonetu 99 etički imperativ: “U sredini zla, možeš se izdići iznad zla! Postoji samo jedno što se mora braniti: Ne uništavajte življenje! Jedini način postići to jeste: Pomislite na cjelinu čovječanstva! Postoji samo jedna stvar koja vas može opravdati: Ljubite svijet i kreirajte isto!” Ovo nije samo zbog toga što njegova osnovna tema jesu “čovjek” i “život”, već i zbog načina na koji se čovjek i život isprepleću. To naglašava saznanje da niko ne može biti etičan ukoliko se ne pristupi priznanju činjenice da je svakoj etici temelj bio-postojanje. U ovom kontekstu, on nudi najvažnije bioetičko priznanje: “Tvoj život zasniva se na postojanju svih stvari i ima utjecaj na njih, isto kao što i ostala živa bića imaju utjecaj na tvoj život”.

Iako ne toliko široko, pouke Vuka Pavlovića još uvijek žive u etičkim mislima i u edukaciji mladih mislilaca. U 1971. godini (kada se ime i prakтика bioetike pojavljuju u svijetu) u svom posljednjem univerzitetskom predavanju Vuk Pavlović oprostio se od studenata govoreći: “Vodite brigu o živom / životu i kreirajte ljubeći!”. Kasnije, njegovo djelo i naukovanje kao i obrazovanje studenata omogućilo je da se od sredine pete decenije prošloga stoljeća dogode aktivnosti koje su bile osnova današnje bioetike. Pa tako, konkretnije 1959. godine, stvara estetičku laboratoriju, čiji je jedan od rezultata knjiga *Stvaralaštvo i muzejska estetika*⁹, koja je značajna po tome što je prvi put u Makedoniji otvorila debatu o mjestu čovjeka u muzejima, kao i o njihovoj međusobnoj vezi, gdje muzej predstavlja prostor ljudskog etičkog promišljanja i estetskog posla.

U ovom povjesnom prikazu, kao jedna dobra prakтика i realnost, isto tako možemo naglasiti i akcije defektologa na čelu sa prof. dr. Ljupčom

⁸ Pavao Vuk-Pavlović, *Philosophies and the Worlds*. Annual collection on Faculty of Philosophy in Skopje, b.14, Skopje, 1962, cf. Pavao Vuk-Pavlović, *On meaning of philosophy*, Institute for philosophy in University in Zagreb, Philosophical studies 1, Zagreb, 1969.

⁹ Павао Вук Павловиќ, *Творештвото и музејската естетика*, Метафорум, Скопје, 1993.

Ajdinskim. U posljednjih pedeset godina oni su stvarali i poboljšavali, brinuli o invalidima i njegovali ih – osnivali institucije, razvijali akte i legislativne prijedloge i rješenja, uspostavljali edukativne i znanstvene institute u kojima su započeli sa specijaliziranim studijama i obrazovanjem, objavljivali knjige i magazine. U ovim posebnim pedagoškim i medicinskim aktivnostima, obilježava se osobena duboka ljubav prema životu i njega prema povrijeđenima.¹⁰ Tu održavamo korak sa svijetom!

U mnogim željama, u mnogim diskusijama i znanstvenim studijama, bioetika se prije svega povezuje s medicinom. Briga o zdravlju centar je praktičke etike, pa se zato medicinska etika češće identificira s bioetikom u cjelini. U skladu s općim uzdizanjem etike u svijetu, u Makedoniji su se pojavile studije iz oblasti deontologije, tj. etike profesije. U medicini prvi koji je načinio studiju *Medicinske etike*¹¹ jeste prof. dr. Karpoš Boškovski. Zatim se pojavila *Medicinska etika*¹² prof. dr. Nade Pop Jordanove, a prof. dr. Branislav Daštevski bio je autor *Etike u stomatologiji*.¹³ Danas, ove knjige se koriste u medicinskom i stomatološkom obrazovanju kao standardne.

Kao i u drugim zemljama, tako i u Makedoniji 1999. godine formirana je Komisija za bioetiku od strane Ministarstva za zdravstvo, čiji je prvi predsjednik bio poznati ljekar prof. dr. Ilija Džonov, a od 2000. godine radi i Komisija za prava pacijenata pri Medicinskoj komori. Ova druga komisija nešto je aktivnija, pa je organizirala u proteklih više od deset godina i nekoliko javnih diskusija o bioetičkim problemima (transplantacija, eutanazija i slično), ali bez efektivnih rezultata. U to vrijeme, o određenim bioetičkim problemima (eutanazija, abortus i sl.) pričalo se i na Filozofskoj tribini i u raznim drugim stručnim temama, kao npr. u Filozofiji¹⁴ iz 2011. godine.

Ali nije dovoljno i nije korektno da se bioetika samo izvlači iz medicinske etike ili konkretizira u njoj. Život je isuviše složen prostor

¹⁰ Кирил Темков, “Етичките димензии на дефектолошката професија,” *Дефектолошка теорија и пракса*, Филозофски факултет, Скопје, 1998, 4: 9–25.

¹¹ Карпош Бошковски, *Медицинска етика*, Скопје, второ издание, *Медицинска етика и деонтологија*, Скопје, 1999.

¹² Нада Поп Јорданова, *Медицинска етика*, Култура, Скопје, 2003.

¹³ Бранислав Даšтевски, *Етика во стоматологијата*, Магнат, Скопје, 1998.

¹⁴ *Филозофија*, Научно списание на Македонското филозофско друштво. No. 31, јуни 2011, str. 5–17.

i zato u procesu razumijevanja bioetičkih prijedloga i problema i u aktivnostima o njihovu razrješavanju učestvuju i filozofi i svi znanstvenici i biolozi, pedagozi i ostali specijalisti. U ovom kontekstu, ekologija kao novi oblik socijalne i edukativne prakse o razvoju prirode bila je predstavljena u Makedoniji još 1970. godine od strane prof. dr. Ljupča Grupča s Instituta za biologiju, dok se ekološki pokret u Makedoniji rodio u kasnim osamdesetim godinama prošloga stoljeća.

Danas različite grupe i organizacije razvijaju ekološku etiku s manjim ili većim naporima i uspjehom. Ipak, ista je postala dio svijesti društva i u edukativnoj praksi. U ovom smislu, duh bioetike iz 1975. godine do 1984. godine bio je usavršavan od strane Estetičke laboratorije (koju je osnovao Pavle Vuk Pavlović, a kojom je rukovodio prof. dr. Kiril Temkov). Godine 1976. na prvom susretu mladih mislilaca na Prespanskom jezeru, bila je diskutirana najnovija ideja o Ekosofiji. Od 1975. godine do 1982. na najrazličitijim nivoima, sprovedene sa strane Filozofskog fakulteta, kao segment Univerzitetskog otvorenog teatra, bile su promovirane ekološke ideje i dužnosti čovječanstva za prirodu, a 1977. godine bio je organiziran veliki bioetički događaj, na kojem su učešće uzeli studenti sa najrazličitijih fakulteta. Kruna cijelog ovog događaja bilo je sjajno izvođenje *Životinske farme* G. Orwela, u performansu studentske grupe Teatarska radionica FF i ista je bila najbolje filozofsko i političko izvođenje u 1981–82. u SFRJ. U ovom nastupu bili su predstavljeni obedinjavanje živog svijeta na Zemlji i potrebu nadilaženja svih manipulacija življenja. Dekadu kasnije, 1990. godine, Denko Skalovski izradio je magistarski rad oko ideja najpoznatijeg promotora ekološke etike – Hansa Jonasa, kasnije objavljen u knjizi *Etika odgovornosti*¹⁵, a do danas, sve je veći broj studenata koji izrađuju radove iz bioetike, posebno ekološke etike.

Bez imenovanja dopunskih hronoloških primjera iz povijesnog razvoja ideje i prakse bioetike u Makedoniji, treba se potencirati činjenica da su spomenuti pokušaji doveli do produkcije tekstova, knjiga i konkretnih istraživanja, aktivnosti i projekata iz oblasti bioetike. Na veliku važnost i utjecaj na kasniji razvoj bioetike u Makedoniji imali su i još uvijek imaju tekstovi, knjige i inicijative tipa *Etika za mlade*¹⁶, *Ljubav*

¹⁵ Денко Скаловски, *Etika na odgovornost*, BIGOSS, Скопје, 2005.

¹⁶ Кирил Темков, *Etika za mladite*, Скопје, 1999–2001.

*i skrb (Etika za najmlađe)*¹⁷, i *Etika za djecu*¹⁸, kao i *Etika danas*¹⁹ prof. dr. Kirila Temkova, gdje se ističe da su najznačajnije bioetičke dimenzije uključene kao vrijednosti i zadaća u moralnim aspektima ličnih, društvenih, ekonomskih i političkih etika. Ovo je ono što Temkov otkriva i u *Etičkom rječniku*,²⁰ u udžbeniku iz etike za osnovni razred,²¹ kao i u drugim tekstovima, ali i u novim udžbenicima za etičko obrazovanje u srednjim školama.²² U svim ovim knjigama za mlade ljude bioetika je predstavljena kao najznačajniji etički problem danas. Ovo je nešto novo, pošto se bioetika uglavnom koncentrira u stručnim aktivnostima i u obrazovanju specijalista za određene profesije (medicina, biologija...), i nije samo dio široke baze sveobuhvatnog obrazovanja, s misijom izgradnje široke bioetičke svijesti kod svih.²³

Istovremeno, druge projekte koji su zaslužili pažnju biti spomenuti jesu projekti Ljubice Topuzovske o etičkoj i bioetičkoj edukaciji djece iz drugog, trećeg i četvrtog razreda osnovne škole, zatim OHO-projekt o ekološkoj edukaciji djece i nastavnika,²⁴ kao i saradnja i učešće Univerziteta "Sv. Kirila i Metodija" iz Skoplja u okvirima Jugoistočnog bioetičkog evropskog foruma. Od posebne su važnosti i inicijative Etičkog centra iz Skoplja u periodu 2004–2008 godine i njihov seminar za studente koji je bio posvećen problemima ovisnosti, a posebno droge. Isto tako, tu se moraju priključiti i pokušaji Centra za integrativnu bioetiku iz Kumanova za uvođenje bioetike, posebno integrativne bioetike po prvi put u znanstvenim krugovima, kao i na višem nivou edukacije, uz podršku kolega i akademika iz Engleske i Indije, s kojim saraduje.

Još više, u isto vrijeme, ideja i koncept bioetike širi se i kroz druge fakultete i znanstvene institucije. Dobar primjer koji se može spomenuti

¹⁷ Кирил Темков, *Љубов и внимание*, Етика за најмладите, Скопје, 2000–2002.

¹⁸ Кирил Темков, *Етика за децата*, Скопје, 2002–2004.

¹⁹ Кирил Темков, *Етиката денес*, Епоха, Скопје, 1999.

²⁰ Кирил Темков, *Етички речник за младите*, Епоха, Скопје, 1999, 2001, 2004.

²¹ Кирил Темков, *Еколошки азбучник*, Учебник во прогрес, Скопје, 2003.

²² Кирил Темков, *Етика за 2 клас гимназија, како и Етика за 3 клас гимназија*, Просветно дело, Скопје, 2004.

²³ Кирил Темков, "Зошто и како да се учи етика во нашето образование?", у: *Етика*, Епоха, Скопје, 1998, str. 152–170.

²⁴ Detaljnije pogledaj <http://www.oxo.org.mk>.

je mr. Elena Ignovska i njen magistarski rad na Pravnom fakultetu u Skoplju 2010. godine, a kasnije objavljen u knjizi pod naslovom *Bioreproduktivna etika i pravo – Nove reproduktivne tehnologije i roditeljsko pravo*,²⁵ čime se pravi pokušaj promoviranja bioetike u polju prava.

Paralelno, jedna od glavnih ideja za uvođenje bioetičkog razmišljanja jeste i pokušaj uvođenja bioetike u polje znanstvenog razvoja, kao dio master-studija na svim poljima, odgovornost kao dio etike znanosti, koja je osnova svakog oblika doktorskih studija. Ovaj projekt koji se počeo realizirati od prije dve godine bio je predmet rasprave na okruglom stolu Univerziteta “Sv. Kirila i Metodija” u Skoplju još od 2007. godine²⁶.

Ipak, prva međunarodna interdisciplinarna konferencija iz bioetike u Makedoniji dogodila se od 21. do 23. oktobra 2011. godine u Ohridu, naslovljena *Bioetika - znak novog doba: Bioetika, mediji pravo i medicina*, a u organizaciji Insituta za novinarstvo, medije i komunikaciju pri Pravnom fakultetu “Justinijan Prvi” Univerziteta “Sv. Kirila i Metodija” iz Skoplja i Centra za integrativnu bioetiku iz Kumanova. Ista je okupila tridesetak učesnike iz šireg regiona, dakle Makedonije, Srbije, Crne Gore, Hrvatske, Albanije, Bosne i Hercegovine, kao i Bugarske, uglavnom mladih bioetičara u ranim fazama njihovih istraživanja, kao i renomiranih profesora filozofije, prava, religije, medicine, ali i bioetike. Ovaj susret, u okviru kojeg se održao i sastanak grupe Regionalne mreže za bioetičku edukaciju, bila je lijepa mogućnost prikazivanja velikih potencijala proučavanja ranijih, ali i budućih mogućnosti bioetike, ali i kao odlična polazna tačka za buduću saradnju između znanstvenika koje rade u oblasti razumijevanja, zaštite i unapređivanja svih aspekata *biosa*, doprinoseći razvoju koncepta integrativne bioetike, ujedinjujući znanje, ideje i aspekte multidisciplinarnog načina i nudeći spektar mogućnosti istraživanja i akcija. Jedan takav konkretni produkt bio je i Zbornik s konferencije kao prvi ovog tipa iz bioetike u Makedoniji, kao i vrlo brzo zajednički rad o bioetičkim aspektima GMO-u prof. dr. Željka Kaluđerovića s novosadskog Filozofskog fakulteta i prof. dr. Dejana Doneva s Pravnoga fakulteta Insituta za novinarstvo, medije i komunikaciju u Skoplju te predsjednik Centra za integrativnu bioetiku iz Kumanova.

²⁵ Елена Игновска, *Биорепродуктивна етика и право - Новите репродуктивни технологии и родителското право*, BIGOSS, Скопје, 2010.

²⁶ Materijali su izdati pod nazivom “Etika u savremenoj znanosti”.

* * *

Činjenica što je u ovom načelnom povijesnom pregledu ideja i prakse bioetičke misli u Makedoniji spomenut samo određeni broj ljudi, knjiga, aktivnosti i događaja proizlazi iz saznanja da su oni i najviše doprinijeli našoj mogućnosti da realnije pričamo o pojavi bioetike u današnjem smislu riječi i upotrebe ovog termina još iz 2000. godine naovamo. Ipak, postoji još dugačak put do njena cjelishodnog diferenciranja kao zasebne znanosti, bar između institucija za visoko obrazovanje u Makedoniji, gdje još uvijek postoji ta samoumišljena tendencija da je bioetika polje koje može predavati svako ko stigne zbog njene interdisciplinarnosti u želji da svako pokaže koliko je interdisciplinaran, pritom ne vodeći računa o tome da o bioetici već postoje obučeni ljudi, specijalisti ovih problema.

Ali, put se mora tražiti, pošto manifestacije bioetike zajedno sa svojim teorijskim objašnjenjem imaju veliki značaj za praktičku etiku, tj. za budućnost kada će svaki oblik etike postati bioetika zbog značaja bioloških faktora življenja (Život, Priroda, Čovječanstvo), posebno u epohi kada su oni povrijeđeni i ugroženi s različitih strana i zbog lošeg odnosa ljudskoga roda.

Bibliografija

- Бошковски, Карпош: *Медицинска етика и деонтологија*, Скопје, 1999.
- Бошковски, Карпош: *Медицинска етика*, Скопје, 1988.
- Даштевски, Бранислав: *Етика во стоматологија*, Магнат, Скопје, 1998.
- *Filozofija*, A scientific review of Macedonian philosophical society, No. 31, June 2011.
- Höffe, Otfried (ed.): *Lexikon der Ethik*, Beck, München, 1997.
- Игновска, Елена: *Биорепродуктивна етика и право - Новите репродуктивни технологии и родителското право*, Скопје, БИГОСС, 2010.
- Јорданова, Нада Поп: *Медицинска етика*, Култура, Скопје, 2003.
- Недељковиќ, Душан: *Историја на филозофијата*, Македонска книга, Скопје, 1984.
- Pavlović, Pavao Vuk: *Call*, Скопје, MCMLXIV.
- Pavlović, Pavao Vuk: *Ruins: Sonnets from Skopje*, Скопје, MCMLXIV.
- Pavlović, Pavao Vuk: *Philosophies and the Worlds*, Annual collection on Faculty of Philosophy in Skopje, b.14, Скопје, 1962.
- Pavlović, Pavao Vuk: *On meaning of philosophy*, Institute for philosophy in University in Zagreb, Philosophical studies I, Zagreb, 1969.

- Pavlović, Pavao Vuk: *Tvoreštvo i muzejskata estetika*, Metaforum, Skopje, 1993.
- Reich, W. T. (ed.): *Encyclopedia of Bioethics*, Macmillan, New York, 1995.
- Скаловски, Денко: *Етика на одговорноста*, БИГОСС, Скопје, 2005.
- Stanković, Siniša: *Okvir života*, Kultura, Skopje, 1954.
- Stanković, Siniša: *Ekologija čoveka*, Naučna knjiga, Beograd, 1974.
- Темков, Кирил: “Ethical dimensions of defectologz as a proffesion”, *Defectological theory and practice*, Filozofski fakultet, Skopje, 1998, str. 4.
- Темков, Кирил: *Љубов и внимание - Етика за најмладите*, САМИЗДАТ, Скопје, 2000–2002.
- Темков, Кирил: *Етика за децата*, Нова Македонија - Колибри, САМИЗДАТ, Скопје, 2002–2005.
- Темков, Кирил: “Зошто и како да се учи етика во нашето образование?”, *Етика*, Епоха, Скопје, 1998.
- Темков, Кирил: *Етика за 2 клас гимназија*, Просветно дело, Скопје, 2004.
- Темков, Кирил: *Етика за 3 клас гимназија*, Просветно дело, Скопје, 2004.
- Темков, Кирил: *Еколошки азбучник*, Tetbook in progress, Скопје, 2003.
- Темков, Кирил: *Етички речник за младите*, Епоха, Скопје, 1999, 2001, 2004.
- Темков, Кирил: *Етика за младите*, Епоха, Скопје, 1999, 2001.
- Темков, Kiril: *Dobro-Bolje-Najbolje*, Niš, 2003.
- Темков, Кирил: *Етиката денес*, Епоха, Скопје, 1999.
- Трајковски, Владимир: *Хумана генетика*. Филозофски факултет, Скопје, 2005.
- <http://www.oxo.org.mk>.

Roots of bioethical though in Macedonia

Summary

Bioethics can be considered and used as one of the most powerful and constructive resources for solving the problems of universal existence and survival, through its study and reseach into the educational system and scientific research because it is very efficient database for creating and developing new forms of rigorous human consciousness and self-awareness. This means that it is more than even necessary to introduce bioethics abroad.

Unlike many neighbouring countries on the Balkan, in Macedonia, one doesn't talk about bioethics as a developing discipline, which is a normal fact or part of scientific activities and researches anywhere else, or even less does one talk about bioethics as something that is a systematic part of education, including ethical education and science. While the world is

working on the preparations for the worst possible scenario according to climate changes and other factors, at the very same time, this same world is doing its best for including the bioethics and bioethical education in becoming active parts of saving lives and living. But, what happens in Macedonia with the idea and practice of bioethics? Does it have any kind of trace in term of history of the bioethical consciousness.

Key words: bioethics, ethical education, bioethical consciousness